НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ПОГРЕБНЯК ВОЛОДИМИР ЯКОВЛЕВИЧ

УДК 347.124

ВИНИКНЕННЯ, ПЕРЕХІД ТА ПРИПИНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

ХАРКІВ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор, **Майданик Роман Андрійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри цивільного права, академік НАПрН України;

– доктор юридичних наук, професор, **Калаур Іван Романович,** Верховна рада України, народний депутат України, заслужений юрист України;

– доктор юридичних наук, доцент **Кухарєв Олександр Євгенович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри цивільного права та процесу факультету №6.

Захист відбудеться «29» квітня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а.

Автореферат розіслано «_____» _____ 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **К. В. Гусаров**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Суб'єктивне цивільне право є однією з фундаментальних категорій і базовим юридичним феноменом приватного права. Його інструментальна сутність полягає у можливості слугувати юридичним засобом задоволення потреб і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Цінність суб'єктивного цивільного права знаходить прояв як у його статиці, так і в його динаміці.

Наразі в юридичній літературі сформувалось усталене розуміння правової природи суб'єктивного цивільного права. Однак властивості, що визначають специфіку його динамічних проявів, залишились практично недослідженими. При цьому, визнання майнового права об'єктом цивільних правовідносин підіймає такі проблеми, як здатність окремих різновидів цивільних прав до поділу, виділу, об'єднання тощо, а також актуалізує питання порядку здійснення відповідних юридично вагомих дій та їх наслідків. Крім того, в положеннях чинного цивільного законодавства України терміни «виникнення», «перехід» та «припинення», при їх вживанні відносно суб'єктивного цивільного права, використовуються в певній мірі варіативно. Адже вони позначають в одних випадках власне виникнення суб'єктивного цивільного права, а в інших – виникнення суб'єктивного цивільного права у певної особи, що з точки зору циклу існування досліджуваного феномену може бути і результатом його переходу від одного суб'єкта до іншого. Ця, здавалося б на перший погляд, незначна термінологічна плутанина знаходить відображення в проблемі розмежування первісних і похідних способів набуття суб'єктивних цивільних прав, має яскраво виражений прикладний характер. Адже реалізація в умовах вітчизняної правової реальності відповідних причинно-наслідкових моделей пов'язується з різними юридичними наслідками. Різниця проявляється принаймні в наявності правонаступництва при реалізації похідних способів правонабуття та його відсутності при втіленні в умовах практики моделей первісного виникнення суб'єктивних цивільних прав. З цього слідує і можливість або неможливість захисту суб'єктивних цивільних прав особою, якій вони належали до втілення в реальність відповідних причинно-наслідкових моделей.

У сучасному суспільстві можна простежити формування запиту на спрощення юридичних конструкцій, їх уніфікацію, відмову від складних процедур (у тому числі матеріально-правових). Суб'єкти

правореалізації формують сигнал на симпліфікацію цивільно-правового регулювання, запровадження простих і доступних юридичних конструкцій, втілення яких в практиці правореалізації потребує мінімального набору знань та навичок. І процедури, пов'язані з виникненням, переходом та/або припиненням суб'єктивних цивільних прав, у цьому сенсі не є винятковими.

З іншого боку, вітчизняний законодавець і правники схиляються до необхідності більш глибокого і структурованого підходу до цивільно-правового регулювання суспільних відносин, що втілюється в концепції рекодифікації основного акту цивільного законодавства України.

Очевидним є те, що цивільне право, як галузь права, норми якої безпосередньо впливають на повсякденне буття кожної фізичної та юридичної особи, перебуває у невпинному перманентному процесі еволюції, у ході якої, зважаючи на вимоги суспільства, в конкретних історичних умовах знаходять втілення конкретні юридичні ідеї, явища та процеси, які іноді виглядають непоєднуваними в силу їх полярної протилежності.

В контексті окресленого, підвищення рівня ефективності цивільно-правового регулювання суспільних відносин на сучасному етапі розвитку цивільного права слід вбачати у компромісному поєднанні спрощення і ускладнення, простоти і структурованості, диспозитивних та імперативних засад у правовому регулюванні цивільних відносин. І в цьому сенсі слід зважати на те, що реальне й ефективне вдосконалення існуючих юридичних механізмів виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав є неможливим без усебічного й комплексного їх аналізу. Саме він покликаний виявити переваги та недоліки існуючих способів спричинення відповідних юридичних наслідків, а тому й сприяти окресленню вектора подальшої модернізації вітчизняного цивільного законодавства, визначенню тих правових засобів, які можуть бути вдосконаленими і тих, зміна яких може призвести до негативних наслідків. Адже, для того, щоб обрати ефективний спосіб удосконалення відповідного явища, необхідно комплексно розуміти проблему об'єкта вдосконалення.

Науково-теоретичну базу дослідження порядку виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав становлять праці вітчизняних і зарубіжних правників, зокрема: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, І. А. Бірюкова, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, І. В. Венедіктової, Б. Віндшейда, Ю. В. Вининченко, М. Вольфа, Н. В. Вороніної, Ю. С. Гамбарова, Г. Гаші, С. Гіміра, Є. Годеме,

Я. В. Головачова, Н. Ю. Голубєвої, А. Б. Гриняка, Г. В. Дождєва, Г. Дернбурга, Г. Ф. Дормідонтова, М. Л. Дювернуа, Л. Еннекцеруса, Ю. П. Єгорова, О. В. Жили, І. В. Жилінкової, А. Ю. Зайцева, О. С. Іоффе, В. Б. Ісакова, І. Р. Калаура, Д. Ю. Касілової, Т. С. Ківалової, Т. Кіппа, О. О. Кота, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, В. І. Крата, Л. В. Криволапової, В. М. Крижної, Н. С. Кузнєцової, О. Є. Кухарєва, О. Г. Ломідзе, Я. М. Магазинера, Р. А. Майданика, О. І. Міхно, Є. О. Мічуріна, М. В. Мороза, В. В. Надьон, Я. В. Новохатської, Д. В. Носова, О. О. Отраднової, М. Д. Пленюк, С. О. Погрібного, М. О. Рожкової, Я. М. Романюка, К. П. Побєдоносцева, Д. С. Спєсівцева, І. М. Ставничої, Д. І. Степанова, Р. О. Стефанчука, Р. І. Таш'яна, В. С. Толстого, А. Туладара, К. А. Флейшиць, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонова, Харченка, В. В. Цюри, Ю. І. Чалого, Б. Б. Черепахіна, С. Р. Шарми, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки, О. А. Явор, В. Л. Яроцького та ін.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 22 грудня 2017 року, протокол № 7 й узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні специфіки виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав, особливостей їх здійснення в межах практики правореалізації та правозастосування та формування у зв'язку з цим науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних цивільно-правових приписів.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність послідовного вирішення наступних завдань:

– розглянути проблему сутності суб'єктивних цивільних прав;

– охарактеризувати існуючі класифікації суб'єктивних цивільних прав;

– встановити властивості суб'єктивних цивільних прав, що визначають їх здатність до динаміки (виникнення, переходу та припинення);

– визначити феномени виникнення, переходу та припинення

суб'єктивних цивільних прав, встановити їх характерні ознаки;

– охарактеризувати співвідношення між явищами переходу суб'єктивних цивільних прав та правонаступництва;

– розкрити механізм виникнення суб'єктивних цивільних прав;

– визначити місце легітимаційних процедур у порядку виникнення суб'єктивних цивільних прав;

– встановити порядок переходу суб'єктивних цивільних прав;

– з'ясувати механізми цесії та суброгації;

– дослідити порядок припинення суб'єктивних цивільних прав;

– визначити взаємозв'язок між припиненням договору та припиненням договірного зобов'язання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку виникненням, переходом та припиненням суб'єктивних цивільних прав.

Предметом дослідження є виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є *діалектичний метод* та інші методи й прийоми наукового пізнання. Зокрема, *методи аналізу та синтезу* використано для визначення ознак суб'єктивних цивільних прав (підрозділ 1.1), їх характеристик, що детермінують здатність до динаміки (підрозділ 1.3), встановлення змісту категорій «виникнення», «перехід» та «припинення» при їх вживанні відносно суб'єктивного цивільного права (підрозділи, 2.1, 2.2 та 2.3), окреслення впливу формалізації на порядок спричинення наслідків у формі виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав (підрозділи 3.1, 3.2, 5.1 та ін.), визначення доцільності та меж використання роз'єднання та абстракції як визначальних засад дослідження порядку переходу речових прав (підрозділ 4.1), розмежування специфіки відмови особи від речових суб'єктивних цивільних прав та від прав вимоги (підрозділ 5.1), встановлення сутності знищення речі і його розмежування з її пошкодженням (підрозділ 5.3) та ін. *Порівняльно-критичний аналіз* різних концептуалізацій феномена суб'єктивних цивільних прав забезпечив встановлення загального, одиничного та особливого у досліджуваних явищах та у закономірностях їх розвитку (підрозділи 1.1, 1.2). Такий підхід також дозволив більш глибоко підійти до диференціації феноменів виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав в контексті характеристик останніх, що детермінують їх здатність до динаміки, зокрема таких, як

полісуб'єктність, структурованість, делегованість, подільність та ін., в рамках окремих причинно-наслідкових зв'язків (підрозділи 3.1, 3.2, 4.1, 4.2, 5.1, 5.2, 5.3), а також виявити співвідношення між окремими цивільно-правовими механізмами переходу суб'єктивних цивільних прав вимоги (підрозділ 4.1).

Історичний метод послугував підґрунтям для розгляду еволюції вживання категорій «виникнення», «перехід» та «припинення» відносно суб'єктивних цивільних прав (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). За допомогою *методів класифікації та групування* здійснено теоретичну ревізію сучасної наукової диференціації суб'єктивних цивільних прав (підрозділ 1.2), розмежовано окремі юридичні порядки виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав (підрозділи 2.1, 2.2 та 2.3), проведено доктринальне упорядкування категорій «відмова від зобов'язання», «відмова від правочину», «відмова від договору» і «розірвання договору» і відповідних правоприпиняючих юридичних порядків (підрозділ 5.4), визначено співвідношення між переходом суб'єктивних цивільних прав та правонаступництвом в контексті теорій континуальності (транзитивності), дискретності і переміни осіб у правовідношенні (підрозділ 2.2) та ін.

Порівняльно-правовий метод використано для визначення співвідношенням між речовими суб'єктивними цивільними правами і правами панування (підрозділ 1.3), феноменами виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав (підрозділ 2.1). Також за допомогою порівняльно-правового методу визначено співвідношення між концепцією поділу договорів на консенсуальні та реальні, а також розмежуванням зобов'язального і розпорядчого правочинів в контексті прийомів роз'єднання та абстракції (підрозділ 4.1).

У процесі дослідження також використано *наукові юридичні, лінгвістичні та герменевтичні інструменти тлумачення,* які дозволили визначити зміст категорій «виникнення», «перехід», «припинення», «набуття», а також «правонаступництво» при їх використанні в ході дослідження суб'єктивних цивільних прав (розділ 2). В результаті було сформовано певний категоріально-понятійний апарат, що дало можливість запропонувати власний погляд на концептуалізацію правової природи суб'єктивних цивільних прав.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це одна з перших в Україні наукова робота, в якій комплексно досліджено теоретичні й практичні аспекти порядку виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав. У ході наукового

дослідження отримано такі основні наукові результати:

уперше:

1) встановлено, що в цивільно-правових механізмах виникнення, переходу і припинення суб'єктивних цивільних прав, що передбачають втілення в реальність причинно-наслідкових моделей, запроваджених нормами цивільного права та/або актами саморегулювання, суб'єктивні цивільні права можуть виступати одним чи кількома структурними елементами таких моделей, зокрема, умовами настання визначеного юридичного наслідку, власне таким наслідком та/або правовим засобом (інструментом) спричинення відповідного наслідку (наприклад, у випадку здійснення суб'єктивного цивільного права, що являє собою правоприпиняючий юридичний факт);

2) обґрунтовано, що поділ суб'єктивного цивільного права вимоги, як елемента змісту цивільного правовідношення, не призводить до виникнення нового права в процесі первісного формування таким чином нових правовідносин, що є результатом такого поділу, в той час як поділ речових прав може спричиняти наслідок у вигляді формування нового суб'єктивного цивільного права та правовідношення, зокрема, у випадках застосування права слідування, яке забезпечує зв'язок відповідної речі та вказаного права в процесі розглядуваної трансформації;

3) доведено, що припинення договірного зобов'язання за домовленістю сторін (ч. 1 ст. 604 ЦК України) не пов'язується з розірванням договору як підстави виникнення відповідного правовідношення, а забезпечується вичерпанням змісту правовідношення. При цьому в такому разі відсутній факт повного реального виконання договору, оскільки на момент припинення правовідношення боржник в повному обсязі свій обов'язок не виконує. При реалізації наведеної підстави правоприпинення застосовується внутрішньо-системна причинно-наслідкова модель, що передбачає для кредитора можливість звільнити боржника від виконання його обов'язку на підставі домовленості між ними (договору). В цьому випадку має місце передбачена законодавством одностороння корекція кредитором ідеальної моделі правовідносин, зафіксованої договором (або законом – щодо недоговірних зобов'язань) на користь боржника. Адже договір встановлює певний обов'язок боржника, а кредитор фактично припиняє його в односторонньому порядку без виконання з боку боржника, в той час як первісна зафіксована у змісті договору модель розглядуваних правовідносин цього не передбачала. Ця конструкція забезпечується

правом управоможеної особи на відмову від належного їй суб'єктивного цивільного права;

4) сформульовано авторське інтегративне поняття суб'єктивного цивільного права як змодельованої нормами цивільного права та/або актами саморегулювання цивільних відносин ідеальної міри правових можливостей особи, що втілюються у змісті реальних цивільних правовідносин в актах правомірної поведінки управоможеної особи, набуваючи правового значення правомірних дій як різновиду юридичних актів;

5) встановлено специфіку порядку виникнення суб'єктивних цивільних прав, як стартового, початкового моменту їх існування в межах правової реальності, що характеризується первісністю та абсолютною автономністю. Первісність обґрунтовується першою появою визначеного нормативно та/або на рівні актів саморегулювання комплексу ідеально змодельованих в них правових можливостей управоможеної особи, що забезпечують подальше еталонне узгодження її власної поведінки або є правовим підґрунтям належної їй вимоги визначеної еталонної поведінки від зобов'язаної особи. Абсолютна автономність порядку виникнення суб'єктивного цивільного права полягає в тому, що останнє на початку його правового буття з'являється в ході формування змістовно нового правовідношення, якого раніше не існувало, і за загальним правилом абсолютно не залежить від припинення аналогічних правових можливостей у іншого учасника відповідних юридичних зв'язків;

6) сформульовано особливості переходу суб'єктивного цивільного права як повного або часткового припинення існування визначеного комплексу правових можливостей у одного учасника цивільного правовідношення і його виникнення у іншої управоможеної особи (осіб), що є учасниками цього правовідношення та/або у особи (осіб), яка вступає у таке правовідношення, у відповідному обсязі, та/або виникнення у особи комплексу правових можливостей, що є похідними від певного суб'єктивного цивільного права іншої особи (осіб) і мають обмежений порівняно з ним зміст при збереженні його існування (наприклад, права на чужі речі);

7) окреслено специфіку припинення суб'єктивного цивільного права, яка полягає в абсолютному і остаточному завершенні його існування, що настає в результаті вичерпування змісту таких правових можливостей шляхом їх здійснення або настання інших передбачених нормами цивільного права та/або актами саморегулювання обставин, які

не спричиняють виникнення цього права в повному або обмеженому обсязі у іншого учасника цивільних відносин;

8) запропоновано ввести в понятійно-категоріальний апарат цивільного права термін «примусова цесія» для позначення юридичного механізму звернення кредитором примусового стягнення на суб'єктивне цивільне право вимоги, що належить боржнику як учаснику іншого цивільного боргового правовідношення;

9) проведено теоретичну диференціацію між механізмами відмови від суб'єктивних речових прав та прав вимоги як підстав припинення відповідних правових можливостей учасників цивільних правовідносин. Доведено, що враховуючи правову природу речового права, яке забезпечує його носію можливість задовольняти свої потреби та законні інтереси власними діями шляхом безпосереднього контактування з річчю, відмова від такого права реалізується в межах конструкції безпосереднього абсолютного причинно-наслідкового зв'язку, в межах якого акт відмови від права спричиняє його припинення. Водночас сутність права вимоги, яке наділяє управоможену особу можливістю вимагати певної поведінки від зобов'язаного суб'єкта для задоволення її потреб та законних інтересів, визначає досягнення відповідного правоприпиняючого результату шляхом реалізації опосередкованого відносного причинно-наслідкового зв'язку, в межах якого суб'єкт відмови здійснює акт прощення боргу зобов'язаного суб'єкта, що має характер звільнення особи від обов'язку і спричиняє припинення кореспондуючого йому права вимоги;

удосконалено:

10) положення про те, що прийняття об'єкта нерухомого майна в експлуатацію в механізмі виникнення права власності на новостворену нерухому річ підтверджує відповідність об'єкта будівельним нормам, правилам та стандартам і дозволяє його експлуатацію власне як об'єкта нерухомості. При цьому сам факт прийняття нерухомої речі до експлуатації слугує факультативним доказом того, що відповідна річ є нерухомою, однак така кваліфікація не являє собою безпосередню мету зазначеної процедури;

11) аргументацію на користь підходу, що право власності на нерухомість виникає з моменту її створення, навіть незважаючи на встановлені законом вимоги щодо обов'язковості прийняття її в експлуатацію та державну реєстрацію права власності на неї, адже прийняття в експлуатацію забезпечує правові можливості експлуатації відповідного об'єкта за відповідним цільовим призначенням як

нерухомості, а реєстрація надає правам загальновизнаного характеру;

12) обґрунтування підходу щодо визначення впливу факту прийняття роботи замовником на здатність виникнення в подальшому майнових вимог, пов'язаних з її неякісністю або відступленням підрядника від встановлених договором вимог. Визначено, що неуважність замовника при прийнятті роботи підрядника не повинна слугувати засобом конвалідації допущених останнім порушень умов договору, щодо яких він був обізнаний. Адже замовник, на відміну від підрядника, не є професіоналом у відповідній справі, а тому може бути необізнаним з найбільш оптимальним порядком професійного визначення якості відповідної роботи. У цій ситуації інтереси підрядника в частині уникнення від додаткових обтяжень майнового або організаційного характеру забезпечуються шляхом застосування позовної давності;

13) теоретичне розуміння сутності юридичного механізму припинення зобов'язання у зв'язку з передачею відступного. Обґрунтовано, що в процесі його функціонування реалізується визначена непоіменованим цивільно-правовим договором домовленість, згідно з якою кредитор звільняє боржника від зобов'язання (а по суті відмовляється від свого суб'єктивного цивільного права вимоги) взамін набуття права власності на певне майно, що створює підґрунтя для висновку, що відмова від суб'єктивного цивільного права може бути здійснена з умовою, принаймні у випадку, коли такою умовою є набуття інших суб'єктивних цивільних прав;

14) наукове розуміння концепції реєстраційних правочинів як елементу механізму виникнення, переходу та/або припинення суб'єктивних цивільних прав, пов'язаного з легітимацією обставин правової реальності в процесі спричинення визначеного юридичного наслідку. Реєстраційний правочин в цивільно-правовому аспекті запропоновано розглядати як міжгалузеву двокомпонентну юридичну конструкцію, що складається з акту поведінки управоможеної особи – учасника цивільних правовідносин та реакції суб'єкта владних повноважень в межах здійснення ним публічно-правових функцій, що в цивільно-правовому аспекті має правове значення юридичного факта;

15) теоретичні положення щодо специфіки правових режимів об'єкта незавершеного будівництва і об'єкта нерухомого майна. Обґрунтовано, що незавершеність будівництва означає його невідповідність еталонній будівельній конструкції (запроектованому об'єкту), тобто його неготовність до експлікації. Основне призначення

правового режиму об’єкта незавершеного будівництва полягає в забезпеченні його здатності до цивільного обороту, незважаючи на недосягнення у певні проміжки часу кінцевої мети будівництва. При цьому така конструкція не протиставляється поняттю нерухомості. Визначати чи є відповідний об’єкт в такому стані об’єктом нерухомого майна необхідно з урахуванням положень ст. 181 ЦК України;

16) теоретичне осмислення співвідношення між категоріями «об’єкт незавершеного будівництва» та «об’єкт самочинного будівництва». Встановлено, що нелегітимність самочинного будівництва практично унеможливлює його визнання об’єктом незавершеного будівництва з урахуванням правового режиму останнього, адже самочинність будівництва не відповідає легітимній еталонній моделі об’єкта нерухомості, в контексті якої визначається завершеність або незавершеність будівництва об’єкта нерухомого майна;

17) теоретичні підходи щодо шляхів вирішення проблеми здійснення суб’єктивного цивільного права на відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров’я та життя фізичної особи, майно фізичної або юридичної особи. Визначено необхідність розмежувати право особи на ініціацію правовідношення з відшкодування відповідної шкоди і власне право вимоги на її відшкодування. Обґрунтовано необхідність закріплення на рівні окремої ст. 1162-1 ЦК України правила, згідно з яким особа, яка вчинила дії з рятування здоров’я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи може звернутись за відшкодуванням протягом року з моменту вчинення таких дій;

18) положення щодо підстав та моменту виникнення охоронних цивільних правовідносин у зв’язку із завданням особі шкоди цивільно-правовим деліктом. Обґрунтовано, що у зв’язку з ризиками можливої необізнаності потерпілого щодо факту завдання йому шкоди і в результаті цього можливої конвалідації відповідного акту протиправної поведінки порушника спливом строку позовної давності, існує необхідність запровадження на рівні положень чинного цивільного законодавства України спеціального правила, відповідно до якого особа, чиї суб’єктивні цивільні права порушені завданням їй шкоди у недоговірних цивільних правовідносинах, має право звернутись за захистом свого порушеного права протягом року з моменту, коли вона дізналась або могла дізнатись про відповідні обставини;

19) теоретичне обгрунтування концепції посттативності

суб'єктивних цивільних прав. Обґрунтовано, що в якості одного з проявів такого юридичного феномену виступає «безсуб'єктність» окремих категорій суб'єктивних цивільних прав, що являє собою обмежене виключення з одного з визначальних принципів побудови цивільного правовідношення, який забезпечує можливість існування суб'єктивного цивільного права лише в рамках цивільного правовідношення і у структурному зв'язку з іншими його елементами. Окремі суб'єктивні цивільні права, наприклад, право авторства (п. 1 ч. 1 ст. 438 ЦК України), будучи особистими немайновими правами, не припиняються зі смертю їх носія, продовжуючи при цьому і надалі існувати, не переходять до правонаступників, залишаючись, однак, об'єктом цивільно-правової охорони;

20) теоретичні погляди на властивість невідновлюваності речі, як критерій розмежування її знищення, що являє собою підставу припинення права власності на неї, та її пошкодження, як обставини, що не спричиняє такого правоприпиняючого юридичного наслідку. Обґрунтовано, що в силу здатності багатьох речей бути відновленими після деструктивного впливу на них, властивість невідновлюваності полягає у повному знищенні речі чи такому її пошкодженні, що повністю виключає її використання за призначенням;

набули подальшого розвитку:

21) обґрунтування, що у двосторонніх цивільних правовідносинах з оплатної передачі у власність речі, що буде створена у майбутньому, які передбачають здійснення оплати частинами, суб'єктивне цивільне право вимоги може бути об'єктом відчуження лише в частині, охопленій оплатою;

22) наукові підходи щодо правової природи правочину прощення боргу. Обґрунтовано, що всупереч іноді висловлюваній в цивілістичній літературі думці, відповідно до якої прощення боргу являє собою двосторонній правочин, який втілюється в договорі між кредитором і боржником, такий правочин є одностороннім правочином за своєю правовою природою. Його визначення як двостороннього ставить право носія суб'єктивного цивільного права вимоги на відмову від нього в залежність від волі боржника, а також в контексті ч. 1 ст. 604 ЦК України нівелює необхідність існування прощення боргу як окремої самостійної підстави припинення зобов'язання і суб'єктивного цивільного права вимоги, що входить до його змісту;

23) розмежування механізмів виникнення цивільного правовідношення на підставі договору та з публічної обіцянки

винагороди. Обґрунтовано, що попри схожість характерних для них механізмів правовстановлення, яка полягає, зокрема у виникненні правовідносин за наявності двох взаємопогоджених актів поведінки: 1) пропозиційний акт поведінки однієї особи; 2) цілеспрямована позитивна реакція на такий акт іншої особи, різниця між такими механізмами полягає, зокрема, у «винесенні» за межі змісту правовідношення, що виникає з публічної обіцянки винагороди, дій адресата і їх розгляду як підстави виникнення правовідношення;

24) наукове осмислення проблеми визначення моменту виникнення суб'єктивного цивільного права вимоги у зв'язку з виконанням завдання, встановленого особою, яка публічно обіцяла винагороду (нагороду) за його виконання. Ураховуючи ризики, породжені ч. 2 ст. 1148 ЦК України, яка визначає такий момент виконанням завдання, пропонується внести зміни в це нормативне положення й визнати відповідною правовстановлюючою обставиною факт передачі результату виконаного завдання особі, яка пообіцяла винагороду або іншому суб'єкту, визначеному такою особою;

25) положення щодо порядку застосування п. 2 та п. 3 ч. 1 ст. 858 ЦК України. Обґрунтовано, що різниця у реалізації зазначених нормативних положень визначається правовими обставинами. Зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 858 ЦК України застосовується у тому випадку, якщо роботи підрядника ще не оплачені взагалі або оплачені в частині, що не покриває повністю вартість виконаної ним роботи, в тому числі з урахуванням допущених недоліків. В свою чергу, п. 3 ч. 1 ст. 858 ЦК України підлягає застосуванню у тому разі, коли роботи підрядника оплачені повністю або частково, однак в частині, що перевищує вартість фактично виконаної ним роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій, сформульованих в дисертації, в правотворчій діяльності для удосконалення положень чинного цивільного законодавства України, що регулюють відносини, пов'язані з виникненням, переходом та припиненням суб'єктивних цивільних прав; у правозастосовчій діяльності шляхом їх застосування в діяльності судами при розгляді відповідних категорій справ, адвокатами, нотаріусами та іншими особами під час здійснення професійної діяльності; у навчальному процесі під час викладення дисципліни «Цивільне право», при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

Апробація результатів дисертації. Одержані в ході дослідження висновки, узагальнення та пропозиції обговорювались на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, оприлюднювалися на міжнародних науково-практичних конференціях «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 19 грудня 2018 р.), «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.), «Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності» (м. Львів, 17–18 квітня 2020 р.), «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 15–16 листопада 2019 р.), «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2019 р.), «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 10–11 січня 2020 р.) та ін.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано монографію, двадцять наукових статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, три статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях з юридичного напрямку, тези десяти доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах та інших наукових форумах.

Структура та обсяг дисертації. Ці параметри дисертації відповідають поставленим меті та завданням дисертації, зумовлені логікою розкриття теми дослідження та досягнення наукових результатів. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що містять чотирнадцять підрозділів, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 426 сторінки, із яких основний текст 381 сторінки, список використаних джерел (434 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації та її зв'язок із науковими програмами, планами й темами, з'ясовано стан наукової розробки поставленої проблематики. Сформульовано мету й завдавання дослідження, визначено його об'єкт, предмет й методологію, а також теоретичні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й

практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію одержаних результатів й надано перелік публікацій за темою дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні положення про суб'єктивні цивільні права та їх характеристики, що визначають їх динаміку» присвячено розгляду основних наукових підходів до визначення сутності суб'єктивного цивільного права, проблем класифікації суб'єктивних цивільних прав, а також визначенню характеристик, що детермінують їх здатність до динаміки.

У підрозділі 1.1 «Проблематика визначення сутності суб'єктивних цивільних прав» досліджуються доктринальні підходи до висвітлення феномену суб'єктивного цивільного права. Ретельному аналізу піддано проблематику визначення ознак суб'єктивного цивільного права: його «забезпеченість», «дозволеність поведінки», «позитивна охарактеризованість» тощо.

Встановлюється, що суб'єктивне цивільне право визначається нормами цивільного права або актами саморегулювання цивільних відносин і при цьому представляється у вигляді комплексу правових можливостей, що реалізуються в певній поведінці управоможеної особи у ході здійснення права. Розмежування правових можливостей як ідеальної складової і поведінки як фактичної складової суб'єктивного цивільного права в процесі його здійснення має важливе значення. Оскільки саме правові можливості та їх зміст визначають межі та характер фактичної поведінки здійснення права. Як результат, відповідна поведінка, з погляду цивілістики становить собою правові акти відповідного учасника цивільних правовідносин. Правові можливості конкретизується у фактичній поведінці особи, яка, відповідаючи такій можливості в рамках здійснення суб'єктивного цивільного права, набуває значення юридичних актів.

У зв'язку з цим міра характерна не стільки для поведінки особи, а для її правових можливостей, адже самі ці можливості визначаються юридичними категоріями і охоплюють юридичні конструкції, які лаконічно поєднують однотипні моделі поведінки як результат систематики правових ситуацій і їх розвитку в правовій реальності, з урахуванням фактичної поведінки осіб.

Запропоновано розглядати суб'єктивне цивільне право, зокрема, як міру правових можливостей, яка здатна в ході його здійснення бути втіленою у конкретній поведінці особи.

У підрозділі 1.2 «Проблеми класифікації суб'єктивних цивільних прав» здійснюється аналіз найбільш поширених класифікацій

суб'єктивних цивільних прав. Розглянуто їх поділ на немайнові та майнові, абсолютні та відносні, речові та зобов'язальні (права вимоги) тощо.

Досліджено відмінність між речовими і зобов'язальними правами, яка перш за все полягає в їх змісті. Речове право забезпечує своєму носію правові можливості панувати над річчю або над об'єктом цивільних прав, що за своїми правовими властивостями прирівняний до речі (результати інтелектуальної діяльності, інформація тощо). Зобов'язальне право забезпечує правові можливості вимагати певної поведінки від інших осіб, а також здійснювати інші дії для реалізації таких можливостей. Визначається, що зобов'язальні суб'єктивні цивільні права можна класифікувати за критерієм характеру поведінки, якою повинне забезпечуватись задоволення інтересу управоможеного суб'єкта зобов'язального права, на: 1) право вимоги активної поведінки; 2) право вимоги пасивної поведінки (тобто утримування від певних дій).

У контексті проблем, класифікації суб'єктивних цивільних прав окрема увага присвячена теоретичним поділам, що будуються на критеріях галузевої або інституційної належності норм, якими визначаються відповідні суб'єктивні цивільні права. За цим критерієм у сучасній юридичній літературі виокремлюються, зокрема, спадкові, сімейні, корпоративні тощо суб'єктивні цивільні права, окремі з них можуть бути як речовими, так і зобов'язальними, а також як абсолютними, так і відносними.

Встановлено, що у контексті поділу суб'єктивних цивільних прав на речові і зобов'язальні немайнова частина складної будови корпоративних прав має особливість. Вона полягає в тому, що за наявності кола чітко визначених учасників корпоративних правовідносин інтерес носія суб'єктивного корпоративного права забезпечується переважно його власними діями, а не діями інших осіб.

В межах *підрозділу 1.3 «Характеристики суб'єктивних цивільних прав, що детермінують їх здатність до динаміки»* встановлюється, що суб'єктивне цивільне право має універсальну правову природу, обумовлену стандартизованістю його змістовного наповнення. Однак, їх видовий поділ підкреслює те, що суб'єктивні цивільні права в межах конструкції конкретного цивільного правовідношення набувають конкретних і особливих властивостей. Вони детермінуються характеристиками об'єкта, стосовно якого виникають, існують і припиняються, а також характеристиками суб'єктного складу відповідних правовідносин.

Аналізуються такі властивості суб'єктивних цивільних прав як їх відокремлюваність, від'ємність або, навпаки, невідокремлюваність по відношенню до носія; здатність відокремлюваних суб'єктивних цивільних прав втрачати свою приналежність відповідному суб'єкту внаслідок вольових дій учасників цивільних правовідносин, тобто ставати не належним йому (відчужуваність); здатність суб'єктивного цивільного права виникати і переходити між учасниками цивільних правовідносин в цивільно-правовому порядку з урахуванням юридичних моделей, визначених положеннями чинного цивільного законодавства України та/або актами саморегулювання учасників цивільних правовідносин (оборотоздатність); здатність суб'єктивного цивільного права належати виключно одній особі або одразу декільком (полісуб'єктність); здатність суб'єктивного цивільного права бути розподіленим за змістом на окремі частини з визначенням їх приналежності декільком суб'єктам (структурованість); здатність суб'єктивного цивільного права здійснюватись кількома особами (делегованість); здатність суб'єктивного цивільного права бути поділеним на окремі самостійні суб'єктивні цивільні права меншого обсягу правових можливостей.

Визначається, що суб'єктивне цивільне право, будучи мірою правових можливостей учасника цивільних правовідносин, в конкретних умовах побудови таких відносин може набувати особливих властивостей. Як результат, розгляд динаміки суб'єктивних цивільних прав в контексті лише загальної моделі їх побудови викликає значні складнощі. Це пояснюється тим, що конструктивні особливості правовідношення, до змісту якого вони входять, а також змістовне наповнення цих суб'єктивних цивільних прав пов'язуються з особливими властивостями і окремими їх проявами, які безпосередньо відображаються на специфіці виникнення, переходу та припинення таких прав.

Розділ 2 «Цивільно-правовий порядок забезпечення динаміки суб'єктивних цивільних прав» присвячено, зокрема, визначенню сутності категорій «виникнення», «переходу» та «припинення» суб'єктивних цивільних прав.

У підрозділі 2.1 «Характеристика порядку виникнення суб'єктивних цивільних прав визначається, що виникнення суб'єктивного цивільного права в об'єктивістському розумінні характеризується первісністю. Ця властивість знаходить прояв в тому, що суб'єктивне цивільне право виникає вперше при формуванні

цивільного правовідношення, якого раніше не існувало. Це пов'язано з «ланцюговою реакцією», в межах причинно-наслідкової моделі, визначеної нормою цивільного права або актом саморегулювання, при якій юридичний факт (склад) спричиняє наслідок у вигляді виникнення об'єкта цивільних прав або власне таких прав. Це сприяє формуванню конструкції конкретного цивільного правовідношення як поєднання об'єкта, суб'єктів, а також їх суб'єктивних цивільних прав і обов'язків.

Обґрунтовано, що термін «виникнення» використовується в положеннях ЦК України для позначення початку існування, зокрема, суб'єктивного цивільного права як результату визначених обставин правової реальності або початку його існування у певного суб'єкта в результаті переходу до нього. У той же час термін «набуття» вживається для позначення випадків, коли суб'єктивні цивільні права виникають у відповідного суб'єкта його юридично вагомими діями безпосередньо або опосередковано, зокрема через дії представника. Вбачається, що визначальним у такому разі є спрямованість волі особи на виникнення у неї суб'єктивних цивільних прав. У свою чергу, термін «придбання» вживається в положеннях основного акту цивільного законодавства України для позначення виникнення права власності у суб'єкта цивільного права внаслідок його вольових дій.

Виникнення суб'єктивного цивільного права характеризується його першою появою як інструмента задоволення потреб і законних інтересів учасників цивільних правовідносин і є результатом відповідного юридичного факту або юридичного складу. Характеристика первісності підкреслює, що відповідні правові можливості виникли вперше, оскільки раніше не існували, а тому нікому не належали, що виключає їх зв'язок з окремими елементами структури інших правовідносин, крім тих, до змісту яких вони входять тепер.

В межах *підрозділу 2.2 «Аналіз порядку переходу суб'єктивних цивільних прав* розглянуто положення теорії континуальності (транзитивності). В ній розкривається сутність переходу суб'єктивного цивільного права як його трансфер від однієї особи до іншої (правонаступника) в порядку похідного правонабуття. Обґрунтовується, що у сучасних наукових публікаціях, присвячених розгляду сутності переходу суб'єктивних цивільних прав, цей прояв їх динаміки розглядається переважно в контексті положень двох основних теорій – континуальності (транзитивності) та дискретності. В межах теорії континуальності перехід суб'єктивних цивільних прав розглядається як похідне правонабуття. При цьому відповідний підхід будується на

визнанні за суб'єктивним цивільним правом здатності до трансферу в цілому. Своєю чергою ключовою тезою теорії дискретності виступає заперечення здатності суб'єктивного цивільного права до переходу від одного учасника цивільних правовідносин до іншого. Прихильники цього підходу вказують на ідеальний характер категорії «суб'єктивне право», а тому і на неможливість її руху в просторі, на відміну від речі як об'єкта прав. У зв'язку з цим в межах аналізованої концепції перехід прав розглядається як їх припинення у однієї особи і виникнення у іншої. Аргументація її прихильників, очевидно, є надто формальною. Адже про можливість руху суб'єктивного права у просторі ніхто і не стверджує. З урахуванням такого суто формального підходу значну частину термінів понятійно-категоріального апарату цивілістики та інструментальної теорії права варто було б визнати невідповідними правовим реаліям. Проаналізовано основні положення теорії переміни осіб, в межах якої перехід суб'єктивних цивільних прав розглядається в контексті зміни суб'єктного складу правовідношення.

Сутність феномену переходу суб'єктивного цивільного права яскраво розкривається в у ході розгляду його співвідношення з феноменом правонаступництва. Встановлюється, що перехід прав іноді передбачає зв'язок суб'єктивного цивільного права набувача з правами праводавця, навіть не обмежуючись одними правовідносинами.

Тобто перехід прав може відбуватись як в межах одного правовідношення, так і з виходом за його межі, зокрема, в конструкції конститутивного правонабуття. На відміну від традиційного розуміння правонаступництва, перехід прав не обмежується повною заміною учасника правовідношення іншою особою та виникненням нового права у набувача конститутивним шляхом. Зокрема, перехід суб'єктивних цивільних прав відбувається у випадку, коли останні перерозподіляються між існуючими учасниками правовідносин, наприклад, при збільшенні частки у праві спільної власності одного із співвласників за рахунок одержання певного обсягу правових можливостей від іншого.

У підрозділі 2.3 «Характеристика порядку припинення суб'єктивних цивільних прав визначається, що в положеннях чинного цивільного законодавства України термін «припинення» вживається переважно в суб'єктивістському аспекті, тобто в розумінні припинення стану належності відповідного суб'єктивного цивільного права або певної його частини визначеній особі.

Встановлено, що припинення суб'єктивного цивільного права

пов'язується з характером структурно-функціональних зв'язків між елементами правовідношення. У зв'язку з цим суб'єктивне цивільне право може припиняти своє існування або внаслідок безпосереднього настання юридичного факту, який спричиняє такий наслідок, наприклад, при відмові від права. Або як побічний наслідок юридичного факту, який спричиняє припинення учасника відповідного цивільного правовідношення (юридичної особи) або його об'єкта. Існування суб'єктивного цивільного права поза цивільним правовідношенням, як правило, неможливо.

Обґрунтовано існування механізмів комплексного припинення правовідношення, в тому числі суб'єктивних цивільних прав, що входять до його змісту. Такі механізми пов'язуються або з припиняючим впливом обставин правової дійсності на підставу виникнення відповідного цивільного правовідношення або на правовідношення в цілому.

Встановлено, що на відміну від виникнення суб'єктивного цивільного права, якому властивий первісний характер, його припинення характеризується абсолютністю і остаточністю.

Розділ 3 «Механізми виникнення суб'єктивних цивільних прав» присвячено розгляду підстав, умов та порядку виникнення речових суб'єктивних цивільних прав, а також прав вимоги.

У підрозділі 3.1 «Виникнення речових суб'єктивних цивільних прав» проаналізовано порядок виникнення суб'єктивних цивільних прав на такі об'єкти як рухомі речі, цінні папери, результати інтелектуальної діяльності, нерухомість. Обґрунтовується, що використання у відповідних юридичних механізмах легітимаційних елементів передбачає встановлення і підтвердження визначеними суб'єктами існування певних юридичних обставин. Зокрема, мова йде про їх документальну фіксацію, що виступає умовою належного розвитку юридичної моделі виникнення прав, закріпленої в нормі цивільного права або в акті саморегулювання.

Обґрунтовано, що бажання законодавця створити умови для ефективного забезпечення суб'єктивних цивільних прав абсолютного типу на відповідні блага при їх виникненні пов'язується з необхідністю використання легітимаційних компонентів. Однак, їх використання може призводити до створення юридичних умовностей, що проявляються в юридичних «надбудовах» над основними причинно-наслідковими зв'язками. Як результат, практично всі права абсолютного типу виникають одночасно з виникненням об'єкта, стосовно якого вони

існують. Лише юридична складність окремих об'єктів, а також бажання законодавця створити додаткові умови для забезпечення відповідних суб'єктивних цивільних прав призводить до того, що вони набувають загальновизнаного значення лише після процедур легітимації. Те саме стосується і кваліфікації самого блага, стосовно якого виникають суб'єктивні цивільні права.

У підрозділі 3.2 «Виникнення суб'єктивних цивільних прав вимоги» обґрунтовується, що з урахуванням властивостей об'єкта прав вимоги детермінуюче значення в механізмі виникнення відповідних правових можливостей відіграє правовстановлююча підстава.

Однією з визначальних умов виникнення суб'єктивного цивільного права є наявність об'єкта правовідношення, стосовно якого воно і встановлюється. В причинно-наслідковій моделі виникнення права вимоги об'єкт розглядається як благо, що буде досягнуте в результаті правомірної поведінки учасників правовідносин. Така поведінка втілюється як у здійсненні суб'єктивних цивільних прав, так і у виконанні суб'єктивних цивільних обов'язків. Тому, на відміну від виникнення речового права, що може здійснюватись за декількома модельними схемами, виникнення права вимоги, як правило, здійснюється за однією модельною схемою, яка, однак, може диференціюватися за характером правовстановлюючої підстави. У зв'язку з цим основною умовою дієвості будь-якого цивільно-правового механізму виступає саме правовстановлююча підстава. Її настання і спричинення нею відповідного наслідку знаходить логічне відображення в поділі зобов'язань на договірні і недоговірні, в тому числі на рівні нормативних положень.

Доведено, що в якості правовстановлюючої підстави для права вимоги, що входить до змісту деліктного зобов'язання, слід розглядати звернення потерпілого до порушника або відповідного юрисдикційного органу з вимогою відшкодування завданої шкоди. При цьому, інтереси правопорушника можуть бути забезпечені вимогою закону щодо того, що можливість виникнення деліктного зобов'язання обмежена строком в три роки з моменту настання відповідних обставин. Мова йде про час завдання шкоди або з моменту, коли відповідні обставини стали або могли стати відомі потерпілому.

Розділ 4 «Механізми переходу суб'єктивних цивільних прав» присвячено розгляду підстав, умов та порядку переходу речових суб'єктивних цивільних прав, а також прав вимоги.

В межах *підрозділу 4.1 «Перехід речових суб'єктивних цивільних*

прав» аналізується, зокрема, договірний порядок трансферу абсолютних суб'єктивних цивільних прав. Обґрунтовується, що в основу такого юридичного механізму покладено поділ договорів на консенсуальні та реальні з презумпцією консенсуальності у випадку неоднозначності чинних нормативних положень.

Окрема увага присвячена аналізу принципів роз'єднання та абстракції, на основі яких диференціюються зобов'язально-правовий і речово-правовий (розпорядчий) правочини. Обґрунтовано, що концепція розмежування вказаних правочинів не знаходить відображення в положеннях чинного цивільного законодавства України в тій мірі, в якій це характерно для країн «німецької групи законодавства». Вказана концепція є дискусійною і потребує виваженого підходу при її врахуванні в ході формування базової нормативної моделі механізмів виникнення та переходу суб'єктивних цивільних прав. В контексті взаємодії принципів роз'єднання та абстракції ця властивість юридично вагомих дій набуває зовсім іншого змісту, оскільки втрачає свою незалежність від зобов'язально-правової основи, що робить суперечливим саме розмежування зобов'язально-правового та речово-правового правочинів.

Проаналізовано проблематику та основні особливості недоговірного порядку переходу суб'єктивних цивільних прав. Одна з них полягає в тому, що при застосуванні примусу в його межах визначені правові наслідки настають не внаслідок застосування примусу безпосередньо до особи, а через ігнорування їх волі. Адже найчастіше такі наслідки настають на підставі рішення суду. В якості прикладу варто навести визнання договору укладеним за рішенням суду.

У підрозділі 4.2 «Перехід суб'єктивних цивільних прав вимоги» досліджуються такі механізми переходу зобов'язальних суб'єктивних цивільних прав як: 1) цесія; 2) правонаступництво; 3) суброгація.

Здійснюється розмежування добровільної цесії, зокрема, як переходу суб'єктивних цивільних прав вимоги на підставі цивільно-правового договору чи одностороннього правочину, а також примусової цесії, що являє собою здійснюваний незалежно від волі суб'єкта права перехід права вимоги до іншої особи, зокрема, в порядку звернення на нього стягнення.

Окрема увага приділяється механізму переходу прав кредитора у зобов'язанні з надання послуги чи виконання роботи до поручителя, який виконав обов'язок боржника. Обґрунтовується, що у випадку виконання поручителем обов'язку боржника в якості солідарного

боржника (ч. 1 ст. 554 ЦК України) права кредитора у відповідному зобов'язанні повинні перейти до поручителя (ч. 2 ст. 556, п. 3 ч. 1 ст. 512 ЦК України). Однак, в контексті структурно-функціональних зв'язків між елементами правовідношення це означає, що у випадку виконання поручителем обов'язку боржника, такий обов'язок припиняється. Це спричиняє припинення кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного права, що виключає можливість його переходу до поручителя. Відповідний перехід можна пояснити лише тим, що в такому разі відбувається не виконання поручителем обов'язку боржника у зобов'язанні. Мова йде про здійснення ним поведінки, що відповідає характеру виконання обов'язку боржника у зобов'язанні, проте не є його виконанням, оскільки відбувається за межами зобов'язального правовідношення.

Розділ 5 «Механізми припинення суб'єктивних цивільних прав» присвячено розгляду підстав, умов та порядку припинення речових суб'єктивних цивільних прав, а також прав вимоги.

У підрозділі 5.1 «Механізми безпосереднього припинення суб'єктивних цивільних прав» розглядається, зокрема, порядок припинення речового суб'єктивного цивільного права в результаті його здійснення. Обґрунтовується можливість реалізації такої причинно-наслідкової моделі у випадку, коли зміст речового права визначається разовою дією або сукупністю певних дій. Аналізується порядок відмови суб'єкта від речового права.

Встановлено, що ключовим елементом механізму припинення зобов'язання є суб'єктивний цивільний обов'язок, а ключовою причинно-наслідковою конструкцією – та, що спричиняє припинення такого обов'язку і реалізація якої спричиняє припинення кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного права, а тому і всього правовідношення як цілісної системи. У зв'язку з цим у відповідних механізмах припинення суб'єктивних цивільних прав саме суб'єктивний цивільний обов'язок виступає основним і безпосереднім об'єктом впливу припиняючої юридичної підстави.

В юридичних порядках правоприпинення безпосередньо знаходить розкриття специфіка розмежування суб'єктивних цивільних прав на речові права і права вимоги. Перші, як правило, припиняються при реалізації безпосередніх причинно-наслідкових моделей, при яких здійснення відповідних прав або відмова від них спричиняє відповідний правоприпиняючий наслідок. В той же час для припинення права вимоги, як правило, вимагається акт управоможеної особи, що

спричиняє звільнення зобов'язаного суб'єкта від його обов'язку (наприклад, прощення боргу). Саме у зв'язку з ключовим місцем боргу в конструкції зобов'язального цивільного правовідношення причинно-наслідкові моделі передбачають необхідність його погашення боржником для припинення кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного права.

В межах *підрозділу 5.2 «Припинення суб'єктивних цивільних прав, пов'язане з припиненням суб'єкта, якому вони належать»* обґрунтовано, що в межах досліджуваних юридичних механізмів припинення суб'єктивних цивільних прав в контексті архітектоніки цивільного правовідношення реалізується модель опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку. В межах цієї моделі правоприпиняючий юридичний факт спричиняє припинення існування суб'єкта права (як фізичної, так і юридичної особи), що, у свою чергу, спричиняє припинення існування належного такому суб'єкту суб'єктивного цивільного права.

В цілому ж зі смертю фізичної особи або припиненням юридичної особи закон пов'язує переважно припинення особистих немайнових прав. Останні, за загальним правилом, мають немайновий характер і не наділені здатністю до переходу до інших учасників цивільних правовідносин. Поряд із цим, в окремих випадках законодавець визначає вказані юридичні факти як підстави припинення суб'єктивних цивільних прав, які не мають характеру особистих, зокрема право оренди.

Поряд із цим, положення чинного цивільного законодавства України створюють умови для існування такого феномену, як посттативність особистих немайнових прав. В більш широкому контексті вказану їх ознаку варто розглядати як безсуб'єктність відповідних правових можливостей. Вона полягає в тому, що окремі визначені законом суб'єктивні цивільні права можуть існувати протягом певного проміжку часу окремо від суб'єкта, що переважно пов'язується з припиненням існування останнього. Мова йде, зокрема, про право спадкоємців забезпечити недоторканість твору після смерті автора (ч. 2 статті 439 чинного ЦК України). Такий підхід запроваджує виключення із правила системної побудови цивільного правовідношення, оскільки протягом певного проміжку часу в ньому відсутня управоможена особа. Тим не менше, можливість існування такої конструкції забезпечується делегованістю як властивістю суб'єктивних цивільних прав, що виявляється в можливості їх здійснення третіми особами.

У підрозділі 5.3 «Припинення суб'єктивних цивільних прав,

пов'язане з припиненням об'єкта цивільних правовідносин, стосовно якого вони існують» ретельному дослідженню піддано юридичний феномен знищення об'єкта цивільних прав.

Аналізуючи підняту проблему в контексті функціонального, економічного та формального критеріїв, обґрунтовано раціональність підходу, згідно з яким знищенням речі є припинення її існування в цілому або повна і невідновлювана втрата нею своїх функціональних властивостей, що унеможливлює її використання за визначеним цільовим призначенням.

Встановлено, що критерій потенційної відновлюваності дозволяє розмежувати знищення речі і її пошкодження. У випадку, якщо за результатами деструктивного впливу на неї особи або інших (наприклад, природних) факторів річ втрачає свої властивості і здатність бути використаною за відповідним цільовим призначенням (функціональний критерій), як що, однак, вона може бути відновлена, то в такому разі має місце пошкодження речі. Якщо річ повністю припинила своє існування або втратила свої властивості й здатність бути використаною за відповідним цільовим призначенням, і не може бути відновлена, то в такому разі має місце знищення речі. Відновлення речі слід розглядати як повернення їй властивостей і здатності бути використаною за цільовим призначенням, що були притаманні їй до знищення. Відновлення може бути повним, якщо воно передбачає повернення всіх властивостей і функціонального призначення або частковим, якщо повертаються не всі раніше втрачені властивості.

Обґрунтовано, що межа між знищенням і пошкодженням речі, що може бути відновлена після деструктивного впливу на неї, може встановлюватись за допомогою економічного критерію. Він полягає у співвіднесенні вартості речі та вартості її відновлення і встановлюється законодавцем з урахуванням правової природи відповідних речей і характеру відповідних відносин.

У підрозділі 5.4 «Припинення суб'єктивних цивільних прав, пов'язане з припиненням їх правовстановлюючої підстави» обґрунтовується існування міцного юридичного зв'язку між причиною і наслідком у правовстановлюючій причинно-наслідковій моделі, запровадженій нормами цивільного права або актами саморегулювання, який детермінує їх взаємозалежність у ході реалізації відповідних механізмів правоприпинення. Встановлюється, що припинення правовідношення, породженого певним юридичним фактом, зокрема, внаслідок здійснення суб'єктивних цивільних прав та/або виконання

суб'єктивних цивільних обов'язків, що входять до його змісту, може спричиняти припинення такого юридичного факту, а припинення юридичного факту може припиняти породжені ним правовідносини.

Визначається співвідношення між категоріями «відмова від зобов'язання», «відмова від правочину», «відмова від договору» і «розірвання договору».

Обґрунтовано, що не всі юридичні факти наділені здатністю бути скасованими. Переважно така властивість характерна для договорів і односторонніх правочинів, що мають високий рівень залежності від волі осіб, що їх вчиняють, тобто не пов'язані з обставинами об'єктивної реальності. Встановлено, що особа, яка створила річ, не завжди може відмовитись від правовстановлюючої обставини, яка обумовлює виникнення прав на неї. Вона може відмовитись від речового права на річ, однак не в кожному випадку може скасувати саму правовстановлюючу обставину. Наприклад, письменник не може скасувати факт створення ним літературного твору. Іноді відповідні обставини мають об'єктивний характер і не можуть бути скасовані волевиявленням осіб, якими вони були створені.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми, що виявляється у визначенні особливостей порядку виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав. Найбільш важливі серед них такі:

1. Суб'єктивне цивільне право виступає одним з ключових елементів механізму цивільно-правового регулювання цивільних відносин. Наділяючи їх певним обсягом правових можливостей, положення цивільного законодавства України в такий спосіб визначають вектор розвитку відповідних суспільних зв'язків, і можливі шляхи задоволення потреб та законних інтересів осіб, між якими вони складаються. Наразі в цивілістичній доктрині знайшов підтримку поширений в загальнотеоретичних наукових розробках підхід, в межах якого суб'єктивне цивільне право розглядається як вид і міра поведінки особи. Його слід вважати компромісним вирішенням актуальної юридичної проблеми, що має фундаментальний характер. Проте, це не повинно зупиняти наукові пошуки у відповідній сфері. Адже наявність певного компромісного рішення не має стримувати поглиблення

наукових розробок відповідної проблеми, яка може призвести до розкриття дійсної сутності суб'єктивного цивільного права і у зв'язку з цим забезпечити формування нової більш комплексної або чіткої концепції.

2. Вразливим місцем поширеного наукового підходу до визначення сутності суб'єктивного цивільного права є відображення зв'язку ідеального (ідеальна модель поведінки) та реального (реальна поведінка особи). Втілення права в певній фактичній поведінці є можливим при його здійсненні, а до того часу право існує незалежно від факту його втілення в діях чи бездіяльності особи. У зв'язку з цим, поєднання ідеального та реального у феномені суб'єктивного цивільного права можна відобразити при розгляді його як міри правової можливості особи, що реалізується в процесі здійснення в реальній поведінці такої особи встановленого виду. В межах такого підходу суб'єктивне цивільне право не ставиться в залежність від фактичної поведінки його носія. Остання, ураховуючи специфіку побудови юридичних конструкцій, визначається саме обсягом правових можливостей і, таким чином, може набувати різноманітних форм в залежності від характеру та змісту таких можливостей.

3. Сучасні наукові розробки продемонстрували виправданість теоретичного поділу суб'єктивних цивільних прав на особисті немайнові та майнові, абсолютні та відносні, а також за критерієм інституційної визначеності на спадкові, сімейні, корпоративні тощо. Проте, звертає на себе увагу проблематика поділу таких прав на речові та зобов'язальні. Незважаючи на переважно категоріальний та теоретичний характер поставленої проблеми, вона демонструє складність й неоднорідність класифікаційного критерію, що обмежує гносеологічні можливості відповідного поділу. Адже, якщо речові права мають таку назву враховуючи, що вони спрямовані на володіння таким благом як річ, то зобов'язальні права, очевидно, названі так лише в силу специфіки врегульованих цивільним правом суспільних відносин, в межах яких вони існують. Розгляд відповідних суб'єктивних цивільних прав з точки зору характеру правових можливостей, якими наділяється їх носій, створює умови для більш виваженого їх поділу на речові права і права вимоги. В межах запропонованого підходу враховується і має переважне значення можливість задовольнити свої потреби та інтереси власною поведінкою або ж шляхом вимоги певної поведінки від зобов'язаної особи відповідно.

4. Розумінню сутності феномену суб'єктивного цивільного права, а

також окремих проявів його динаміки, зокрема виникнення, переходу та припинення, сприяє комплексне дослідження властивостей відповідних правових можливостей. Проте, на жаль, цей напрямок наукових розробок не одержав розвитку в умовах сьогодення. Доктринальний базис відповідної проблематики було закладено німецькими вченими-пандектистами у XIX ст. Правники намагались розкрити важливі проблеми сутності переходу суб'єктивних цивільних прав, їх поділу, примусового відчуження тощо. Водночас в сучасній юридичній доктрині знайшов поширення переважно структурний погляд на суб'єктивне цивільне право, зокрема, його розгляд в контексті здійснення власної поведінки, вимоги певної поведінки від інших осіб, а також можливості цивільно-правового захисту. У зв'язку з цим аналіз таких можливих характеристик суб'єктивного цивільного права як його відокремлюваність, відчужуваність, оборотоздатність, полісуб'єктність, структурованість, делегованість, подільність дозволяють більш глибоко розуміти досліджуваний феномен і особливості його динаміки.

5. Цивільну оборотоздатність суб'єктивних цивільних прав необхідно розглядати у широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні вказана властивість безпосередньо пов'язується з характеристиками об'єкта і позначає його здатність бути об'єктом цивільних прав в цілому. Така характеристика може бути умовно названа об'єктоздатність. В контексті суб'єктивного цивільного права вона позначає можливість його виникнення і потенційного обороту відповідно до моделей, встановлених положеннями цивільного законодавства або актами саморегулювання цивільних відносин.

У вузькому розумінні цивільна оборотоздатність суб'єктивного цивільного права означає його можливість бути вільно відчуженим в конкретних умовах. В такому сенсі оборотоздатність суб'єктивного цивільного права означає відсутність обтяжень, обмежень або інших перешкод, встановлених на рівні нормативно-правових актів, індивідуальних актів саморегулювання або таких, що утворились в силу певних обставин правової реальності, які б ускладнювали або унеможливлювали перехід прав в конкретних умовах.

6. Однією з важливих проблем сучасного цивільного права залишається відсутність чіткої визначеності при використанні на рівні положень чинного цивільного законодавства України та в ході цивілістичних досліджень термінів «виникнення», «перехід» та «припинення» відносно суб'єктивних цивільних прав. Дуже часто в межах одного нормативно-правового акту або наукового дослідження,

наприклад, термінологічне словосполучення «виникнення суб'єктивного цивільного права» може вживатись в різному розумінні. Зокрема, в об'єктивістському розумінні, тобто для позначення появи, початку існування відповідних правових можливостей, так і в суб'єктивістському, зокрема, для позначення його виникнення у конкретної особи, набуття такою особою вже існуючого в іншої особи суб'єктивного цивільного права. Лише аналіз відповідного нормативного або наукового положення дозволяє визначити, про що саме йдеться.

7. Внесенню ясності у відповідну проблему не сприяє і використання законодавцем широкого набору лексичних одиниць, зокрема, таких термінів як «виникнення», «набуття» та «придбання», що вживаються в положеннях цивільного законодавства України відносно суб'єктивних цивільних прав у схожому значенні. Останні, збагачуючи понятійно-категоріальний апарат цивілістики, водночас, на жаль, не виключають необхідність визначення співвідношення між окремими позначуваними ними явищами та процесами.

8. Однозначному розумінню нормативних приписів та наукових положень сприяє чітка диференціація відповідних самостійних категорій цивільного права. В межах такого розмежування, в основу якого покладається об'єктивістська точка зору. Згідно з нею – виникнення суб'єктивного цивільного права є початком його існування, результатом взаємодії визначеного нормою права та/або актом саморегулювання цивільних відносин кола обставин правової реальності. Перехід суб'єктивних цивільних прав являє собою повне або часткове припинення існування суб'єктивного цивільного права у однієї особи і його виникнення у іншої у відповідному обсязі, та/або тимчасове виникнення у особи суб'єктивного цивільного права, що має похідний і обмежений характер порівняно з основним (материнським) суб'єктивним цивільним правом при збереженні існування останнього. Своєю чергою припинення суб'єктивного цивільного права є абсолютним та остаточним завершенням його існування, що наступає в результаті вичерпування змісту такого комплекту правових можливостей або настання інших обставин, які не спричиняють його виникнення в повному або обмеженому обсязі у іншого суб'єкта.

9. У положеннях чинного цивільного законодавства України в контексті майнових благ вживаються терміни «набуття» та «придбання». Аналіз відповідних нормативних приписів показує, що вони мають переважно синонімічний характер і позначають правові

ситуації, в яких суб'єктивне цивільне право виникає у певної особи, як правило, в результаті її вольових дій. При цьому термін «набуття» використовується для позначення вказаної причинно-наслідкової моделі, в якій причиною може виступати як поведінка певної особи безпосередньо, так і поведінка її представника, яка спричиняє наслідок для відповідної особи. Водночас, термін «придбання» вживається переважно для позначення виникнення права власності у суб'єкта цивільного права внаслідок його вольових дій. У зв'язку з цим окреслена термінологія може позначати як власне виникнення суб'єктивного цивільного права, тобто його первісну появу, так і його виникнення у певної особи, що може бути результатом переходу відповідних правових можливостей до іншої особи чи осіб.

10. У контексті протиставлення теоретичних положень наукових теорій континуальності (транзитивності) та дискретності при визначенні сутності переходу суб'єктивних цивільних прав, варто визнати, що одним з найбільш ефективних серед наукових підходів для розкриття сутності вказаного феномену наразі виступає теорія переміни осіб, яка з урахуванням певних теоретичних доопрацювань в інтегративному напрямку здатна послугувати платформою для визначення сутності переходу суб'єктивного цивільного права. Базуючись на змінах, що відбуваються в суб'єктному складі правовідносин, відповідна концепція демонструє різницю між переходом суб'єктивних цивільних прав, для якого може бути характерна кількісна зміна учасників правовідносин від виникнення та припинення суб'єктивних цивільних прав, що можуть характеризуватись відсутністю відповідних змін або новим формуванням суб'єктного складу правовідношення в ході його виникнення чи навпаки припиненням правовідношення відповідно. Водночас в рамках такого підходу перехід суб'єктивних цивільних прав також може бути пов'язаний з якісними змінами у змісті правовідношення з можливим збереженням суб'єктного складу останнього. В такому разі перехід суб'єктивних цивільних прав характеризується зменшенням обсягу правових можливостей одного учасника правовідносин і збільшенням правових можливостей іншої особи у відповідному обсязі. Також ознакою переходу суб'єктивних цивільних прав в рамках теоретичного доопрацювання теорії переміни осіб виступає передача особою певного обсягу правових можливостей іншій особі з утворенням нового правовідношення і з одночасним збереженням існуючого.

Окреслені теоретичні положення можуть слугувати для

обґрунтування інтегрованої трансмісійно-рекомбінаційної теорії - «переміни осіб та перерозподілу правових можливостей».

11. Сучасний стан наукової розробленості проблеми правонаступництва не дозволяє ототожнювати його з переходом суб'єктивних цивільних прав на даному етапі розвитку цивільно-правової доктрини. Навіть незважаючи на те, що в силу дефіциту спеціальних наукових розробок, присвячених власне феномену трансферу прав, саме наукові положення концепції правонаступництва виступають доктринальною базою для його розгляду, проблемним аспектом залишається, зокрема так зване конститутивне правонаступництво. Цей науковий концепт наразі виступає предметом дискусій. В контексті значної підтримки теоретичних положень, відповідно до яких правонаступництво передбачає заміну особи у правовідношенні з набуттям правонаступником всіх прав та обов'язків правопопередника (універсальне правонаступництво) або лише окремих його прав (сингулярне правонаступництво), постає проблема віднесення до правонаступництва випадків, коли одразу декілька осіб набувають відповідні правові можливості. Водночас концепція конститутивного правонаступництва передбачає виникнення похідних (обмежених) суб'єктивних цивільних прав на підставі певного «материнського» права, що не передбачає заміну управоможеної особи у правовідношенні до змісту якого таке право входить.

Водночас пояснення наявності в такому процесі переходу суб'єктивного цивільного права ґрунтується, зокрема на концепції розмежування прав володіння та користування на безпосередні та опосередковані.

12. В основу порядку виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав покладаються причинно-наслідкові моделі, які будуються в тому числі на зв'язках між елементами цивільного правовідношення. У зв'язку з цим суб'єктивне цивільне право, будучи елементом конструкції цивільного правовідношення як системного утворення, виникає, переходить та припиняється в контексті кореляцій з іншими елементами цивільного правовідношення як системи. Крім того, за загальним правилом, суб'єктивне цивільне право не може існувати поза цивільним правовідношенням. У зв'язку з цим, виникнення відповідних правових можливостей відбувається переважно в процесі формування цивільного правовідношення, в ході якого створення речі, досягнення згоди між суб'єктами цивільного права щодо виконання робіт, надання послуг чи передача речі однією особою іншій спричиняє

«ланцюгову реакцію» у вигляді формування юридичного зв'язку між відповідними особами стосовно визначеного блага, що конкретизується і знаходить остаточне втілення в суб'єктивних цивільних правах та обов'язках відповідних осіб.

Перехід суб'єктивних цивільних прав характеризується повною заміною однієї управоможеної особи іншою або вступом у існуюче правовідношення третіх осіб, що пов'язується з перерозподілом обсягу правових можливостей між цими учасниками відповідного правовідношення. Своєю чергою припинення суб'єктивного цивільного права може бути результатом реалізації моделі безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку, наприклад, здійснення права, опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку, наприклад, припинення суб'єкта, якому такі права належать, або виступати результатом комплексного правопрепиняючого впливу певних обставин правової реальності, наприклад, розірвання договору, що виступив підставою виникнення відповідних правовідносин.

13. Особливу роль в процесах виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав займають легітимаційні процедури, зокрема, такі як реєстрація прав, правочинів або обставин правової реальності, видача патентів або свідоцтв на результати інтелектуальної діяльності та ін. Незважаючи на диференціацію відповідних юридичних процедур, що спричиняють різні за характером юридичні наслідки, їх значення, як окремих юридично вагомих дій в них, як правило, залишається незмінним.

Легітимація в окремих випадках є невід'ємним елементом процесів виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав. Незважаючи на урегульованість цілими масивами юридичних норм або навіть окремими законами, прикладами яких є Закони України «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на сорти рослин» та ін., правова природа таких легітимаційних процедур досить часто не розкривається у відповідних приписах чинного цивільного законодавства України. Це безпосередньо впливає на якість правореалізації та правозастосування і, як правило, негативним чином, та може виступати передумовою виникнення юридичних конфліктів. У зв'язку з цим визначення сутності відповідних процедур та їх значення для порядку виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав потребує комплексного аналізу відповідних

нормативних положень.

14. В цьому сенсі необхідно враховувати те, що, як правило, відповідні легітимаційні процедури спрямовані на фіксацію певних обставин правової реальності, зокрема, виникнення суб'єктивних цивільних прав. Як приклад варто навести державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, адже в цьому випадку відповідні обставини вже мають місце (існують) до їх легітимації. При цьому остання в силу публічності також може надавати відповідним фактам статусу підтверджених з боку держави.

15. У цілому ж використання легітимаційних процедур в моделях виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав пов'язується з проблемою знаходження компромісу між опублічненням та приватністю відповідних відносин. Однак, опублічення приватних відносин виправдовується підвищенням рівня юридичної забезпеченості суб'єктивних цивільних прав та їх спрощенням, що відображається на безпечності їх здійснення та захисту. Аналіз вектору розвитку положень чинного цивільного законодавства України свідчить про те, що при збереженні обов'язковості легітимації окремих категорій суб'єктивних цивільних прав законодавець намагається спростити відповідні процедури.

Слід визнати, що запровадження легітимаційних процедур на рівні нормативних моделей причинно-наслідкових зв'язків пов'язується з певними юридичними ризиками порушення суб'єктивних цивільних прав, які, як правило, існують стосовно певних видів об'єктів. Наприклад, закон запроваджує умову реєстрації прав на нерухоме майно та реєстрацію транспортних засобів. Проте виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав на більшість інших різновидів цінних рухомих речей, а також виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав вимоги, як правило, не пов'язується з легітимацією.

16. У цілому еволюція процедур виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав, а також відповідних юридичних засобів та конструкцій, що забезпечують досягнення мети цивільно-правового регулювання, призвела до формування цілої системи причинно-наслідкових моделей. Вказані моделі забезпечують виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав практично на будь-яке немайнове або майнове благо, що наділені відповідними властивостями. У свою чергу, розвиток техніки і технологій сприяв створенню єдиних електронних інформаційних

систем, що здатні забезпечувати накопичення інформації про відповідні юридичні обставини. Зокрема, мова йде про виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав, об'єкти таких прав, їх носів тощо, що значно підвищує рівень юридичного забезпечення відповідних прав та законних інтересів учасників цивільного обороту. У зв'язку з цим одним з основних завдань суб'єктів нормотворення на сучасній стадії розвитку правової системи України є вдосконалення по мірі необхідності положень чинного цивільного законодавства України. Це забезпечить оптимальне співвідношення між спрощенням відповідних юридичних процедур і підвищенням рівня юридичної забезпеченості суб'єктивних цивільних прав учасників цивільних правовідносин. Наукова розробка відповідної проблематики, своєю чергою, створює доктринальну основу для вдосконалення практики правореалізації та правозастосування та модернізації відповідних положень чинного цивільного законодавства України в межах його рекодифікації.

17. Запровадження принципів роз'єднання та абстракції в межах вітчизняної правової системи не є безспірною пропозицією і може пов'язуватись з виникненням складнощів як в процесі правореалізації, так і правозастосування. Незважаючи на переваги розмежування речово-правового та зобов'язально-правового правочинів, в якості яких розглядається, зокрема можливість «подвійного захисту» прав учасників відповідних правовідносин, абстрактний характер речово-правового правочину по відношенню до зобов'язально-правового може вносити в юридичні порядки виникнення, переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав елемент юридичної невизначеності. Крім того, реалізація вказаної концепції збільшуватиме організаційні та фінансові витрати учасників відповідних правовідносин.

18. Ключовим елементом порядку припинення суб'єктивних цивільних прав вимоги виступає борг зобов'язаної особи. Цей компонент має системоутворююче значення для всього зобов'язання, що безпосередньо відображається на порядку правоприпинення. У відносному правовідношенні задоволення потреб та законних інтересів кредитора забезпечується не його поведінкою, а поведінкою зобов'язаної особи. У зв'язку з цим припинення суб'єктивного цивільного права вимоги як елемента відповідного правовідношення, а також власне усього правовідношення передбачає виконання боржником покладеного на нього суб'єктивного цивільного обов'язку або звільнення кредитором боржника від такого обов'язку у широкому розумінні, зокрема, шляхом прощення боргу, домовленістю сторін тощо.

19. Окремі виключення із загального правила, відповідно до якого суб'єктивне цивільне право не може існувати поза правовідношенням, забезпечуються концепцією посттативності цивільних прав, в межах якої визначається здатність суб'єктивного цивільного права існувати протягом певного проміжку часу після смерті суб'єкта права, не переходячи до інших осіб. В якості таких прав необхідно розглядати право авторства (п. 1 ч. 1 ст. 438 ЦК України), а також право протидіяти будь-якому перекручуванню, спотворенню або іншій зміні твору (ст. 439 ЦК України). Незважаючи на особистий характер відповідних правових можливостей, припинення суб'єкта, якому вони належать, не спричиняє їх припинення в межах реалізації опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку.

20. Практика правозастосування вимагає чітких критеріїв визначення знищення речі як обставини, що спричиняє припинення суб'єктивних цивільних прав стосовно неї. В якості таких критеріїв слід розглядати повну і невідновлювану втрату функціональних властивостей, або ж очевидну для всіх економічну недоцільність їх відновлення навіть за наявності такої можливості. Згідно функціонального критерію знищення речі слід розглядати як припинення її існування в цілому або повну і невідновлювану втрату нею своїх функціональних властивостей, що унеможливлює її використання за визначеним цільовим призначенням. При можливості відновлення речі в ході ремонту під знищенням слід розуміти необхідність понесення нераціональних витрат на таке відновлення, що можуть наближати відновлення у вартісному вимірі до створення нової речі.

21. Виникнення цивільного правовідношення як результату, зокрема, укладення цивільно-правового договору, забезпечує існування причинно-наслідкового зв'язку між відповідними обставинами у ході всього розвитку правовідношення. У зв'язку з цим припинення правовстановлюючої підстави відповідних юридичних зв'язків припиняє останні і призводить до припинення суб'єктивних цивільних прав, що входять до змісту правовідношення.

Поряд із цим не можуть бути припинені (скасовані), а тому і привести до припинення суб'єктивних цивільних прав обставини правової реальності, в основу яких покладено акти фактичної, а не юридичної поведінки, зокрема створення речі, результату інтелектуальної діяльності тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Погребняк В. Я. Синергетичний підхід у методології дослідження механізму переходу цивільних прав та обов'язків. *Акт. пробл. вітчиз. юриспруд*. 2017. № 6, т. 1. С. 70–73.

2. Погребняк В. Окремі проблеми волевиявлення у ході виникнення договірних суб'єктивних цивільних прав. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). С. 53–57.

3. Погребняк В. Я. Правова природа припинення суб'єктивного цивільного права. *Правові горизонти*. 2020. Вип 20 (33). С. 47–52.

4. Погребняк В. Я. Перехід права вимоги кредитора в зобов'язанні в порядку цесії. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2020. № 1. С. 206–209.

5. Погребняк В. Перехід права вимоги кредитора до поручителя у зобов'язаннях з надання послуг та виконання робіт. *Акт. пробл. правознавства*. 2020. Вип. 1 (21). С. 176–180.

6. Погребняк В. Роль і значення легітимації юридично вагомих обставин у ході первісного виникнення права інтелектуальної власності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2020. Nr. 1 (41). P. 77–80.

7. Погребняк В. Я. Концепція виникнення суб'єктивного цивільного права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 58 (5). С. 38–45. URL: https://forumprava.pp.ua/files/038-045-2019-5-FP-Pohrebniak_5.pdf.

8. Погребняк В. Я. Механізм виникнення права власності на новостворений об'єкт нерухомості: аналіз чинної нормативної моделі. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2020. № 60 (1). С. 67–74. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-074-2020-1-FP-Pohrebniak_10.pdf.

9. Погребняк В. Я. Доктринальні підходи щодо визначення сутності переходу суб'єктивних цивільних прав та обов'язків: основи теорій континуальності та дискретності. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2019. № 3. С. 162–165.

10. Pohrebniak V. "Waiver of an obligation", "waiver of a contract" and "abrogation of a contract" as causes for termination of subjective civil rights. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. No. 4. P. 128–131.

11. Погребняк В. Я. Деякі особливості припинення суб'єктивних цивільних прав, що нерозривно пов'язані з особою їх носія. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 216–221.

12. Погребняк В. Я. Перехід суб'єктивних цивільних прав в абсолютному правовідношенні в контексті теорії переміни осіб.

Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 5. С. 140–143. URL: http://www.pap.in.ua/5_2018/37.pdf.

13. Pohrebniak V. Destruction of a thing as ground for termination right of property: modern scientific approaches and practice of law enforcement. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 6, vol. 2. P. 151–155.

14. Погребняк В. Я. «Виникнення» та «набуття» суб'єктивних цивільних прав: сутнісно-термінологічний аналіз положень основного акта цивільного законодавства України. *Правові новели*. 2019. № 9. С. 55–61.

15. Погребняк В. Я. Сфера застосування категорії «відчуження» у контексті аналізу механізмів переходу та припинення суб'єктивних цивільних прав. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 70–74.

16. Погребняк В. Я. Оборотоздатність суб'єктивних цивільних прав. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70). № 1. С. 84–88.

17. Погребняк В. Я. Сутність та специфіка цивільно-правового механізму переходу суб'єктивних цивільних прав у правовідносинах спільної власності. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки.* 2019. Вип. 1. С. 32–36.

18. Погребняк В. Співвідношення між зобов'язально-правовим та речово-правовими правочинами в світлі принципів роз'єднання та абстракції. *Юрид. вісн*. 2019. № 4. С. 112–118.

19. Погребняк В. Я. Відчужуваність суб'єктивних цивільних прав як властивість, що детермінує їх здатність до переходу. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 165–170.

20. Погребняк В. Я. Перехід суб'єктивних цивільних прав і правонаступництво як категорії цивільного права: сутність і співвідношення. *Право і суспільство*. 2019. № 1, ч. 2. С. 38–44.

21. Погребняк В. Я. Сучасні проблеми цивільно-правового забезпечення переходу права найму (оренди). *Акт. пробл. держави і права*. Одеса, 2020. Вип. 86. С. 176–181.

22. Погребняк В. Я. Окремі проблеми виникнення права вимоги у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди. *Вісн. Запорізьк. нац. ун-ту. Юридичні науки.* 2020. № 2. С. 60–65.

23. Погребняк В. Я. Суб'єктивне цивільне право як вид і міра можливої поведінки особи. *Юрид. наук. електрон. журн.*: електрон. наук. фахове вид. 2020. № 4. С. 66–68. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/16.pdf.

24. Погребняк В. Я. Виникнення. перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Алерта, 2020. 640 с.

25. Погребняк В. Я. Сутність переходу суб'єктивних цивільних прав в світлі основних положень теорій континуальності та дискретності. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 195–199.

26. Погребняк В. Я. Відмова від договору та розірвання договору в контексті аналізу специфіки механізму правоприпинення. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 67-71.

27. Погребняк В. Я. Механізми первісного виникнення речових прав на новостворювані та вже існуючі рухомі речі. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квітня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч. ІІ. С. 22-25.

28. Погребняк В. Я. Перехід суб'єктивних цивільних прав в абсолютному правовідношенні крізь призму наукових положень теорії переміни осіб. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15–16 листопада 2019 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 155–158.

29. Погребняк В. Я. Механізм переходу суб'єктивних цивільних прав в контексті правовідносин спільної власності. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2019 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. Ч. ІІ. С. 63–65.

30. Погребняк В. Я. Полісуб'єктність суб'єктивних цивільних прав як детермінанта окремих проявів їх динаміки. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 10–11 січня 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 41–48.

31. Погребняк В. Я. Первісність як ознака виникнення суб'єктивного цивільного права. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 80–84.

32. Погребняк В. Я. Проблема визначення першого власника емісійних цінних паперів в механізмі первісного виникнення права власності на них. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 січня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 65–68.

33. Погребняк В. Я. Поняття та ознаки припинення суб'єктивних цивільних прав. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 31 січня –01 лютого 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 32–36.

34. Погребняк В. Я. Речове право як об'єкт передачі в механізмі трансферу суб'єктивних цивільних прав. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7–8 лютого 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 67–70.

АНОТАЦІЯ

Погребняк В. Я. Виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

В роботі досліджуються проблеми, пов'язані з виникненням, переходом та припиненням суб'єктивних цивільних прав. Детально аналізується сучасні наукові підходи до розуміння сутності розглядуваного правового феномену. Обґрунтована необхідність відходу від традиційного розуміння суб'єктивного цивільного права як виду і міри поведінки особи на користь його розгляду як виду і міри правових можливостей особи.

Розглядається проблема класифікації суб'єктивних цивільних прав, а також визначаються їх ознаки та якості, що детермінують їх здатність до динаміки. Висвітлюється зміст категорій «виникнення»,

«перехід» та «припинення» в ході дослідження динаміки суб'єктивних цивільних прав.

Визначається, що виникнення суб'єктивного цивільного права в об'єктивному розумінні характеризується первісністю. Ця властивість знаходить прояв в тому, що суб'єктивне цивільне право виникає вперше, зокрема при формуванні цивільного правовідношення, якого раніше не існувало.

Розгляд феномену переходу суб'єктивного цивільного права здійснюється в контексті теорій континуальності (транзитивності), дискретності та теорії переміни осіб. Обґрунтовано власну інтегровану теорію переходу суб'єктивних цивільних прав, яку запропоновано термінологічно позначити як трансмісійно-рекомбінаційну теорію. Припинення суб'єктивного цивільного права визначається як абсолютне і остаточне завершення його існування, що не пов'язується з його виникненням в повному або обмеженому обсязі у іншого суб'єкта.

Окрема увага в дисертації присвячена розгляду конкретних юридичних порядків виникнення, переходу та припинення речових прав, а також прав вимоги. Розгляд піднятих проблем супроводжується широким аналізом судової практики.

Ключові слова: виникнення, перехід, припинення, речові права, права вимоги, суброгація, регрес, правонаступництво

АННОТАЦИЯ

Погребняк В. Я. Возникновение, переход и прекращение субъективных гражданских прав. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

В работе исследуются проблемы, связанные с возникновением, переходом и прекращением субъективных гражданских прав. Детальному научному анализу подданы современные научные подходы к пониманию сущности исследуемого правового феномена. Обоснована необходимость отхода от традиционного понимания субъективного гражданского права как вида и меры правовых возможностей лица.

Рассматривается проблема классификации субъективных гражданских прав, а также определяются их признаки и свойства, детерминирующие их способность к динамике. Освещается содержание категорий «возникновение», «переход» и «прекращение» в ходе исследования динамики субъективных гражданских прав.

Определяется, что возникновение субъективного гражданского права в объективном понимании характеризуется первичностью. Это свойство находит проявление в том, что субъективное право возникает, в частности впервые при формировании гражданского правоотношения, которого ранее не существовало.

Рассмотрение феномена перехода субъективного гражданского права совершается в контексте теорий континуальности (транзитивности), дискретности и теории перемены лиц. Прекращение субъективного гражданского права определяется как абсолютное и окончательное завершение его существования, что не связывается с его возникновением в полном либо ограниченном объеме у другого субъекта. Обоснована собственная интегрированная теория перехода субъективных гражданских прав, которую предложено терминологически обозначить как трансмиссионно-рекомбинационную теорию.

Отдельное внимание в диссертации посвящено рассмотрению конкретных юридических порядков возникновения, перехода и прекращения вещных прав и прав требования. Рассмотрение поднятых проблем сопровождается широким анализом судебной практики.

Ключевые слова: возникновение, переход, прекращение, вещные права, права требования, суброгация, регрес, правопреемство

ANNOTATION

Pohrebniak V. Ya. Emergence, transfer and termination of subjective civil rights. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Legal Sciences on specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; family law; international private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The problems of determination of subjective civil rights are considered in the article. Modern research approaches to understanding of essence of the

appropriate juridical phenomenon. The necessity to retreat from the traditional understanding of subjective civil right as kind and volume of person's behavior into favor of approach according to which the right is the volume of juridical ability is grounded.

The author considers the problem of classification of subjective civil rights and defines the characteristics that determine their dynamic abilities that are: 1) separability; 2) alienability; 3) the ability of juridical circulation; 4) polysubjectivity; 5) structuring; 6) delegativity; 7) divisibility.

The essence of categories "emergence", "transfer" and "termination" in context of their usage regarding subjective civil right is defined. It is defined that the emergence of subjective civil right in objective meaning is characterized by primacy. This feature means that subjective civil rights emerges for the first time during the process of emergence of civil relationship that did not exist before.

The phenomenon of civil right emergence is considered in the context of such theories as continuality (transitive) theory, discrete theory and the theory of participants' replacement. The transfer of subjective civil right is determined as its complete or partial termination at one participant of civil relationship and its emergence in appropriate volume at the other empowered participant (participants) of such relationship or at a person who enters such relationship. It is also defined that the transfer of subjective civil right could provide the temporary emergence at a person of some volume of juridical ability that is derivative from other person juridical ability and that is limited relatively the "maternal" subjective civil right.

The termination of subjective civil right is defined as absolute and final completion of its existence that is not related to its emergence in completely of partial at the other person.

Special attention in the dissertation is devoted to the consideration of the mechanisms of origin and transition of subjective civil rights, as well as the rights of claim.

The author analyzes the procedures for the emergence of subjective civil rights to such objects as movables, securities, intellectual property, real estate. It is substantiated that in the relevant legal mechanisms legitimation provides for the establishment and confirmation by certain subjects of the existence of certain legal circumstances, in particular by documenting them, which is a condition for proper development of the legal model of rights enshrined in law or in the act of self-regulation.

Considering the legal procedures for the transition of subjective civil rights, special attention is paid to the principles of separation and abstraction,

as well as the realities and prospects of their application within the national legal order. The following mechanisms of transfer of subjective civil rights of the claim are analyzed as: 1) cession; 2) succession; 3) subrogation.

Consideration of the procedure for termination of subjective civil rights is carried out in the context of differentiation of such legal mechanisms as: 1) mechanisms for direct termination of subjective civil rights; 2) termination of subjective civil rights related to termination of the subject to which they belong; 3) termination of subjective civil rights related to termination of the object of civil legal relations in respect of which they exist; 4) termination of subjective civil rights related to the termination of their legal basis.

Consideration of the raised problems is accompanied by an appeal to judicial practice.

Key words: emergence, transfer, termination, corporeal rights, right to demand, subrogation, regression, succession

Підписано до друку ___._____.2021р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різографі.
Ум. друк. арк. 1,7. Облік.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77